

зокрема таких як забезпечення системності та систематичності знань, навчання методам засвоєння структури наукової теорії, а також підвищення рівня якості знань учнів загалом.

Вбачаємо, що перспективи подальшого дослідження можуть полягати у створенні нових дидактичних матеріалів, що ґрунтуються на кожному з методологічних підходів психодидактики, адаптованих до конкретної теми з фізики. Такі матеріали, які ми плануємо створити у найближчому майбутньому, матимуть назву “психодидактичного пакету”.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Косихина О.С. Психодидактика фізики. Системно-структурний підхід к усвоєнню знань (на матеріалі фізики 9 класу). Ч. 5.1.: Учебное пособие / О. С. Косихина, А. Н. Крутский. – Барнаул: БГПУ, 2003. – 196 с.
2. Крутский А.Н. Психодидактика фізики. Системно-структурний підхід к усвоєнню знань (на матеріалі фізики 11 класу). Ч. 5.3.: Учебное пособие / А. Н. Крутский, О. В. Аржанникова. – Новосибирск–Барнаул: БГПУ, 1998.–165 с.
3. Крутский А.Н. Психодидактика: в 7 ч./ А. Н. Крутский. – Барнаул: БГПУ, 1994–2005.
4. Крутский А.Н. Психодидактика фізики. Системно-структурний підхід к усвоєнню знань (на матеріалі фізики 10 класу). Ч. 5.2.: Учебное пособие / А. Н. Крутский. – Барнаул: БГПУ, 1994. – 129 с.
5. Педагогика и психология // Вопросы психологии. – 1981. – № 1.– С. 15-43.
6. Подольский А.И. Системная психодидактика / А.И. Подольский. – Магнитогорск: “Творчество”, 2005. – 328 с.
7. Поляков С.Д. Психопедагогика воспитания и обучения. Опыт популярной монографии / С. Д. Поляков. – М.: Новая школа, 2003. – 304 с.
8. Рахимов А.З. Психодидактика: Учебное пособие / А. З. Рахимов. – Уфа: Изд-во “Творчество”, 1996. – 191 с.
9. Рахимов А.З. Психодидактика / А. З. Рахимов. – Уфа-Москва: Изд-во “Творчество”, 2003. – 400 с.
10. Слипак В.Я. Теоретико-практические аспекты компьютерной психодидактики / В. Я. Слипак // Компьютерные программы учебного назначения. – Донецк, 1993. – С. 16-17.
11. Стоунс Э. Психопедагогика. Психологическая теория и практика обучения (Текст) / Э. Стоунс. – М.: Педагогика, 1984. – 472 с.
12. Фокин Ю.Г. Психодидактика высшего образования/ Ю. Г. Фокин. – М., 2002.
13. Фридман Л.М. Психопедагогика общего образования. Пособие для студентов и учителей / Л.М. Фридман. – М.: Институт практической психологии, 1997. – 228 с.

УДК 371.3

Пентилюк М.І., Горошкіна О.М., Нікітіна А.В.

ОСНОВИ КОГНІТИВНОЇ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена актуальній проблемі когнітивного підходу до вивчення української мови. Когнітивна методика базується на концептах-носіях етнокультурної інформації, закладеної в мовних одиницях. Провідним засобом когнітивної методики є робота з текстом, орієнтована на засвоєння мовних одиниць і формування комунікативної компетенції учнів.

The article is devoted to the actual problem of cognitive approach to the Ukrainian language studying. Cognitive methodology is based on the concepts-means of ethno-cultural information which is grounded in the language units. The main mean of cognitive methodology is work with a text which is oriented on perception of speech units and formation of students' communicative competence.

Оновлення змісту мовної освіти вимагає трансформації технологій навчання української мови, розробки інноваційних методик, спрямованих на формування мовної

особистості, яка адаптована до конкретних соціальних умов. Система мовної й мовленнєвої підготовки сучасного випускника, зумовлена станом і тенденціями розвитку суспільства, повинна відповідати його запитам. На часі теоретична розробка й практичне втілення антропоорієнтованих методик, зокрема когнітивної методики навчання української мови, під якою розуміємо сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених способів і засобів опанування мовних одиниць як основи пізнання й формування концептуальної та мовної картин світу і певного результату створення образу світу в уяві кожного учня.

Ця ідея знайшла відображення у Державному Стандарті базової і повної середньої освіти, де зокрема відзначено, що “зростає роль уміння здобувати інформацію з різних джерел, засвоювати, поновлювати та оцінювати її, застосовувати способи пізнавальної і творчої діяльності [2: 76]. Пізнавальна діяльність є однією з провідних у навчанні української мови.

Актуальність когнітивної методики навчання української мови зумовлена все ще недостатнім рівнем комунікативної підготовки учнів та сформованості в них умінь застосовувати мовні знання в конкретних життєвих ситуаціях.

Когнітивна методика передбачає посилення практичної спрямованості змісту предмета “Українська мова”; зміну акцентів у навчальній діяльності, спрямованих на інтелектуальний розвиток учнів за рахунок зменшення репродуктивної діяльності; моделювання навчальних ситуацій, що спонукають до різних видів мовленнєвої діяльності; збільшення питомої ваги завдань, що стосуються пояснення подій, явищ, вчинків людей тощо та способів і засобів їх вербального відтворення.

Когнітивна методика навчання мови зумовлена необхідністю переосмислення основних завдань засвоєння учнями української мови, переакцентацією мети мовної освіти з формування лінгвістичної компетенції на комунікативну, що є головною метою мовної освіти в Україні. Своєрідність цієї методики полягає в тлумаченні навчальних мовних одиниць як концептів – носіїв етнокультурної інформації, особливих сигналів конкретного світу.

Метою когнітивної методики є опанування учнями мовних одиниць як концептів – глибинних значень розгорнутих змістових структур тексту, що є втіленням мотивів та інтенцій автора, з метою формування умінь адекватного сприйняття текстової інформації та створення власних (усних і писемних) висловлювань відповідно до комунікативної мети й наміру, розвитку пізнавальної активності учнів, підвищення їхнього інтересу до вивчення української мови, виховання національної самосвідомості, поваги до мовних традицій українського народу й бажання наслідувати естетичні та етичні норми спілкування.

Для реалізації когнітивної методики навчання мови провідними постають соціокультурний, комунікативно-діяльнісний, функціонально-стилістичний підходи, упровадження яких можливе за умови навчання на текстовій основі, оскільки текст є носієм інформації, засобом пізнання довкілля, формування в учнів національно-мовної картини світу

Засвоєння учнями позалінгвальної інформації спричиняє усвідомлене, мотивоване опанування лінгвістичних програмових відомостей, і навпаки, засвоєння мовних одиниць у їхніх функціях в умовах дискурсу допомагає адекватному сприйняттю дійсності.

Розробка когнітивної методики здійснюється у двох аспектах –теоретичному й технологічному

Теоретичними засадами розробки концепції когнітивної методики навчання української мови є загальнометодологічні положення когнітивної науки про взаємозв'язок мислення й мовлення, функції мови й мовлення, структуру та рівні мовної особистості, визначення особистості як носія індивідуальних рис та національного менталітету.

Становлення когнітивної методики навчання української мови зумовлене досягненнями сучасної психологічної та лінгвістичної науки, зокрема когнітивною психологією, теорією мовленнєвої діяльності, когнітивною й комунікативною лінгвістикою. Когнітивна методика спирається на педагогічні розробки К.Ушинського, В.Сухомлинського,

М.Стельмаховича, лінгвістичні студії Ф.Бацевича, В.Дроздовського, С.Єрмоленко, А.Зеленька, В.Кононенко, М.Кочергана, Л.Лисиченко, О.Селіванової, К.Серажим, О.Федик, Г.Яворської та багатьох зарубіжних учених. Теоретичні засади когнітивної методики спираються на положення когнітивної лінгвістики, “яка розглядає мову не як “систему в самій собі і для самої себе” (вислів Ф. де Соссюра), а у зв’язку з людиною, без якої виникнення і функціонування цієї системи було б неможливим” [5: 24]. У когнітивній лінгвістиці (від англ. cognition – знання, пізнання, пізнавальна діяльність) функціонування мови розглядається як різновид пізнавальної діяльності, а людська свідомість, її механізми і структури досліджуються через мовні явища. Основним у когнітивній лінгвістиці є концепт як своєрідне уявлення про об’єкт, що відбите в психіці людини й відображене в мові. На думку О.О.Селіванової, “упорядковане поєднання концептів у свідомості людини становить її контекстуальну систему” [10: 71]. Для когнітивної методики важливою є ідея фреймів, що, на думку вчених, є компонентами концептосистеми [5: 26].

Фрейм (англ. frame – каркас, будова, система) – це своєрідна структура, шаблон, що відображає в свідомості людини певні ситуації, за якими творяться нові. Цей процес пов’язаний з мовою, тому має стосунок і до її навчання.

Лінгводидактичні засади окремих аспектів когнітивної методики навчання української мови висвітлені в роботах О.Біляєва, М.Вашуленка, Т.Донченко, Г.Онкович, Л.Мацько, В.Мельничайка, Л.Паламар, М.Пентиліук, Л.Скуратівського, Г.Шелехової та ін.

До теоретичних засад когнітивної методики відносимо положення Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти, зокрема про діяльнісно-орієнтований підхід до навчання мови, урахування загальнорекомендованих рівнів володіння мовою, комунікативних мовленнєвих компетенцій та когнітивних чинників відбору дидактичного мовного матеріалу, насамперед текстового: рекомендації розглядати такі характеристики тексту, як лінгвістична складність, тип тексту, мовленнєва структура, фізична презентація, довжина тексту, релевантність (рівень мотивації розуміння) для учнів [3: 164–165].

Характеризуючи концепції учня, автори Загальноєвропейських рекомендацій виділяють когнітивні чинники: обізнаність із завданням, уміння виконувати завдання і вміння справлятися з вимогами процесуального характеру.

Різні концепції учня пов’язані з індивідуальними характеристиками його когнітивної природи, що повинні враховуватися у визначенні потенційної складності завдання, поставленого перед конкретним учнем, у чому й полягає особистісно орієнтований підхід до навчання мови.

Обізнаність із завданням (теоретичного чи практичного характеру) передбачає зменшення чи збільшення когнітивного навантаження відповідно до ступеня обізнаності учня з типом завдання, темою, типом тексту, фреймами, фоновими та соціокультурними знаннями.

Уміння виконувати завдання залежить від здатності учня застосовувати організаційні та міжособистісні вміння, навчальні вміння і стратегії, міжкультурні вміння тощо. Знання може забезпечити збільшення або зменшення вимог залежно від підготовки учня здійснювати певну кількість когнітивних операцій, що формує вміння справлятися з вимогами процесуального характеру, тобто виконувати завдання відповідно до мети і технології.

Відзначимо, що ідеї когнітивної методики закладені в Концепції мовної освіти 12-річної школи [8: 59–70], зокрема в пріоритетах мовної освіти. Так, найпершим пріоритетом автори Концепції визначають особистісну орієнтацію та світоглядну основу мовної освіти. Перша “знаходить свій вияв у меті, змісті, підходах, способах, організаційних формах, передбачає забезпечення оптимальних умов для різнобічного розвитку кожного учня, ... пізнавальних потреб, інтересів”, а друга – це “оптимістична філософія безперервного еволюційного поступу українського народу, земного суспільства й особистості на шляху духовного вдосконалення за умови цілісного світосприйняття, орієнтації на загальнолюдські, національні й особистісні ціннісні пріоритети” [8: 59].

Когнітивна методика ґрунтується на загальнодидактичних та лінгводидактичних принципах навчання, серед яких провідними визначаємо особистісний, етнокультурологічний, інтегративності, емоційності, креативності та активної пізнавальної спрямованості.

Основним засобом навчання української мови в когнітивній методиці є текст. Він розглядається в умовах сучасного педагогічного дискурсу як результат мовленнєвої діяльності, явище лінгвістичне й позалінгвальне (позамовне). Текст є посередником між учасниками спілкування, важливим компонентом у структурі комунікативного акту між адресантом (тим, хто висловлюється) та адресатом (тим, хто сприймає висловлювання).

У тексті функціонують одиниці всіх мовних рівнів, об'єднані відповідно до законів текстотворення, що передбачають збереження логічно-змістової єдності висловлювання з урахуванням жанрово-стильових особливостей. Змістова єдність тексту втілена у своєрідних структурно-сміслових згустках – концептах. Поняття концепту актуалізувалося в лінгвістичних та психолінгвістичних студіях у зв'язку з переходом до сучасної антропоорієнтованої наукової парадигми, основою якої є людина, яка сприймає, зберігає, розвиває, ретранслює мову й мовлення в конкретних соціально-історичних умовах. У контексті когнітивної методики під концептом розуміємо сформоване у свідомості учня поняття про складові реального й уявного світу, виражене за допомогою мовних одиниць, пов'язане з мотивами мовлення й комунікативними намірами автора висловлювання та реципієнта. Семантика концепту містить комплекс позамовних відомостей, що ґрунтуються на знаннях про світ, отриманих у результаті колективного досвіду людства. Концепти поєднують процеси пізнання й емпіричний досвід учня, формують концептуальну й мовну картини світу. Концептуальна картина світу є універсальною, пов'язаною з сукупністю знань про світ та відображається в мовній картині світу. Мовна картина світу пов'язана з особливостями національного світосприйняття і є індивідуальним витвором кожної особистості. У структурі кожної мовної картини світу виділяються такі протиставні тенденції: стійкості – динаміки, стандарту – експресії, економії – надлишковості. Метою когнітивної методики навчання української мови є формування в учнів умінь і навичок виділяти, розуміти значення мовних одиниць – носіїв концептів та комунікативно виправдано використовувати їх у власній мовленнєвій практиці. Навчання української мови має бути спрямоване на виховання мовної особистості, здатної сприймати, розвивати й збагачувати мовну картину світу в різних ситуаціях спілкування.

Технологічний аспект когнітивної методики навчання української мови, не впливаючи на зміст чинних програм, стосується насамперед вибору й ефективного поєднання форм, методів, прийомів, засобів навчання і спільної діяльності вчителя та учнів.

Використання форм навчання спрямоване на створення атмосфери співпраці учителя й учнів, активізацію пізнавальної діяльності кожного учня, його творчої самостійності, посилення відповідальності за результати навчання, взаємозв'язок навчання й виховання, здійснення виховання засобами предмета “Українська мова”, посилення ролі знань як інструмента для вирішення практичних завдань, активізацію мовленнєвої діяльності учнів. Проте традиційних уроків замало для раціональної організації навчання, зважаючи на обсяг навчального матеріалу, його об'єктивну складність, малу кількість годин. Тому урок, як і вся система навчання мови, останнім часом зазнає істотних змін. Інноваційні процеси, що відбуваються сьогодні в освіті, спричиняють виникнення нових підходів до організації й проведення уроку української мови. У шкільній практиці з'являються **нетрадиційні або нестандартні уроки**. До нетрадиційних уроків відносимо *інтегровані уроки, уроки-лекції, уроки-семінари, уроки-колоквіуми, уроки-заліки, уроки-практикуми та дидактичні ігри*. Такі уроки дозволяють реалізувати когнітивну методикау навчання, оскільки вони створюють умови для розвитку пізнавальної активності школярів, їхнього самовираження й самовдосконалення.

Когнітивна методика спирається на педагогічні інновації, пов'язані із застосуванням інтерактивних методів навчання, під якими розуміємо методи, що спонукають учнів до

взаємодіяльності, діалогу з іншими суб'єктами навчального процесу (учителем, учнями) та засобами навчання, зокрема комп'ютером.

Сучасна педагогіка визначила учня суб'єктом, рівноправним партнером процесу навчання. Нова педагогічна парадигма спрямовує вчителя на діалог з учнем. Отже, є всі підстави говорити про діалогізм навчання, необхідність розширяти межі діалогового поля, залучати учнів до діалогу з автором підручника чи тексту, учителем, однокласником. Спонукають до діалогу завдання на зразок: станьте співавтором тексту, дописавши його; співавтором підручника, запропонувавши власні вправи чи опорні конспекти тощо.

Як бачимо, істотно збагачується зміст за рахунок роботи з позалінгвальною інформацією, робота з лінгвістичним і культурологічним матеріалом здійснюється за допомогою вправ, які ми називаємо *когнітивно-розвивальними*. Вони складаються на основі тексту з фоновим національним компонентом таким чином, щоб поряд із удосконаленням знань, умінь і навичок учнів забезпечити одночасно формування української мовної картини світу, соціокультурної компетенції. Провідними є такі типи вправ:

- *аналітичні*, пов'язані з аналізом текстового матеріалу;
- *комунікативні*, що передбачають залучення учнів до активної комунікативної діяльності, спрямовані на формування інтелектуально-креативних здібностей учнів: мовного чуття, дару слова, мислення, мовлення, уяви, уваги, спостережливості тощо;
- *асоціативні*, що спонукають учнів до виявлення емоційно-почуттєвого ставлення до тексту й навчального матеріалу, що досліджується на його тлі;
- *дослідницькі*, що передбачають залучення учнів до творчості через пошук, шляхом створення й розв'язання проблемних ситуацій.

Пропоновані вправи характеризуються такими основними особливостями: *багатовекторністю*, що дає змогу враховувати різноманітні чинники їх використання в навчальному процесі, цілеспрямовано формувати складові комунікативної компетентності учнів; *цілісністю*, зорієнтованою на розвиток всіх аспектів розвитку мовлення учнів; *органічністю*, вираженою в тому, що пропонована система завдань є складовою системи вищого рівня, спрямованої на виховання мовної особистості.

Текст як основний засіб навчання в когнітивній методиці дає змогу визначити завдання на всіх рівнях, повторити мовленнєвознавчі відомості (визначити тип, стиль мовлення, способи об'єднання речень у межах складного синтаксичного цілого, засоби зв'язку речень у тексті, здійснити актуальне членування речення тощо). Для вчителя текст – це засіб формування ціннісних орієнтацій, комунікативної, лінгвістичної, культурологічної (українознавчої) компетенцій учнів, для школярів текст – джерело інформації, об'єкт розуміння й вивчення. Саме на рівні тексту відбувається з'ясування семантики слова, його понятійних зв'язків, усвідомлення стилістичної диференціації моделювання зв'язного висловлювання.

Мовний аналіз тексту передбачає виділення й характеристику мовних одиниць щодо їх ролі в структурно-семантичній організації тексту. Схема аналізу регіонального тексту відрізняється яскравим вираженням суб'єктивно-оцінного чинника, значною вагою питань евристичного характеру (а не тільки репродуктивного). Аналіз тексту має слугувати підґрунтям творчих робіт учнів, адже вміння створювати власні висловлювання знаходяться в залежності від умінь аналізувати чуже мовлення, сприймати й відтворювати його.

Урахування основних положень когнітивної методики навчання української мови в сучасній загальноосвітній школі, засвоєння мовних одиниць не тільки як елементів мовної системи, а і як носіїв етнокультурної інформації, пізнавально-комунікативне спрямування різних видів роботи з текстовим дидактичним матеріалом сприятиме вихованню мовної особистості учня – особистості творчої, комунікабельної, розкутої у своїх мовленнєвих учинках.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Біляєв О., Скуратівський Л., Симоненкова Л., Шелехова Г. Концепція навчання державної мови в школах України // Дивослово. – 1996. – № 1. – С.16 – 22.
2. Державний стандарт базової і повної середньої школи // Дивослово. – 2004. – №3. – С.76–80.
3. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С.Ю. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.
4. Зеленько А.С. Роль і місце мовної картини світу у навчально-виховному процесі // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 1998. – № 4. – С.145–149.
5. Кочерган М. Мовознавство на сучасному етапі // Дивослово. – 2003. – №5. – С.24–29.
6. Мацько Л.І. Українська мова і формування національної свідомості // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 1. – С. 67–71.
7. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк: Підручник для студентів-філологів. – К.: Ленвіт, 2005.
8. Концепція мовної освіти 12-річної школи // Дивослово. – 2002. – №8. – С.59–70.
9. Пентилюк М.І. Особливості технології уроку мови // Дивослово. – 1998. – № 4. – С. 16–18.
10. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики. – К.: Фітосоціоцентр, 1999.

УДК 371.3

Бакум З.П.

КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ У ФОРМУВАННІ МОВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ ФОНЕТИКИ

У статті висвітлена проблема вивчення когнітивного аспекту у формуванні лінгвістичної компетенції учнів, розроблена модель її введення у практику вивчення фонетики.

In the article the problem of cognitive aspect in the forming of student's linguistic competence was lightened, a model of its implantation to the practice of phonetics study was worked out.

Модернізація української освіти передбачає створення моделі національної школи, що орієнтується на органічну єдність нового змісту освіти, сучасних форм організації освітнього процесу, інноваційних освітніх технологій, а також новітніх форм оцінки якості освіти.

Чільне місце нині посідає проблема *розвитку особистості*, її *пізнавальних* можливостей, “реалізації особистісного потенціалу кожного школяра” [6: 22].

У дослідженнях сучасних лінгводидактів (О.М.Біляєв, М.І.Пентилюк, Л.В.Скуратівський, Г.Т.Шелехова, С.О.Караман, О.М.Горошкіна) наголошується на тому, що “...основною метою в навчанні мови є формування й розвиток *мовної особистості* – людини, яка виявляє високий рівень *мовної* та *мовленнєвої компетенції*” [7: 192]. Зауважимо, що термін *мовна (лінгвістична) компетенція* трактується як обізнаність із мовою, знання мовних одиниць, їх виражальних можливостей; володіння мовними вміннями й навичками. Її змістом передбачається також засвоєння основ науки про українську мову, відомостей про мову як знакову систему і суспільне явище, понятійної бази курсу, певного комплексу одиниць і категорій мови: фонема, графема, морфема, словосполучення та ін. Окрім того, мовна компетенція сприяє формуванню уявлень про устрій мови, її розвиток і функціонування, усвідомленню тих відомостей про значення та роль мови в суспільстві, на яких виховується постійний інтерес до предмета, почуття любові й поваги до рідного слова. Нарешті, лінгвістична компетенція включає знання про мовознавство як науку, елементи історії науки про українську мову, відомості про її видатних діячів, про методи лінгвістичного аналізу.